

Özel Eğitim Öğretmenlerinin Değerler Eğitiminin Gerekliliği ile İlgili Görüşleri

Opinions of Special Education Teachers on The Necessity of Values Education

Kübra ÖZTÜRK

Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi
0000-0003-1665-7560
kubraozturk.7@hotmail.com

Abstract

In order for an individual to be a part of the society he/she lives in, he/she must adopt the values of that society. Individuals with special needs generally have problems in adapting to society and show various behavioral problems. For this reason, it is important for individuals with special needs to gain the values that exist in the society in order to integrate into the society. Along with the family, teachers are also an important factor in the acquisition of values. In this study, it was aimed to reveal the views of special education teachers about the necessity of values education. For this purpose, the case study model from the qualitative research design was used in the study. The participant group of the study consisted of 16 special education teachers. The participant group was chosen using the criterion sampling method. The collection of the research data was provided by a semi-structured interview form. The data was analyzed using descriptive analysis. The data were collected, summarized and described in the themes of "value examples, ideal behavior and being a good person, cultural transfer, tradition and custom, spirituality". The majority of the teachers explained value education by giving examples of values while defining it. The first three values that teachers want to teach to special education students are "respect", "love" and "responsibility". Some of the teachers stated that values education in special education is necessary without any conditions. Some teachers, on the other hand, associated the necessity with the student's need, inadequacy level and priority order.

Keywords: Special education, Value, Individual with special needs, Teacher

Özet

Bireyin yaşadığı toplumun bir parçası olabilmesi için o toplumun sahip olduğu değerleri benimsemesi gerekir. Özel gereksinimli bireyler genellikle toplumla uyum sorunu yaşamakta ve çeşitli davranış problemleri göstermektedir. Bu nedenle özel gereksinimli bireylerin topluma kaynaşması için toplumda var olan değerleri kazanmış olması önemlidir. Değerlerin kazandırılmasında aile ile birlikte öğretmenler de önemli bir faktördür. Bu çalışmada özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma deseninden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcı grubunu 16 özel eğitim öğretmeninden oluşmaktadır. Katılımcı grup ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması yarı yapılandırılmış görüşme formu ile sağlanmıştır. Veriler betimsel analiz kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler “değer örnekleri, ideal davranış ve iyi insan olma, kültür aktarımı, gelenek ve görenek, maneviyat” temalarında toplanmış ve özetlenip betimlenmiştir. Öğretmenlerin çoğunluğu değer eğitimi tanımlarken değer örnekleri vererek açıklamışlardır. Öğretmenlerin, özel eğitim öğrencilerine öğretmek istedikleri değerlerden ilk üçü “saygı”, “sevgi” ve “sorumluluktur” tur. Öğretmenlerden bazıları özel eğitimde değerler eğitiminin verilmesini herhangi bir koşula bağlamaksızın gerekli olduğunu belirtmiştir. Bazı öğretmenler ise gerekliliği, öğrencinin; ihtiyacı, yetersizlik düzeyi ve öncelik sırası ile ilişkilendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel eğitim, Değer, Özel gereksinimli birey, Öğretmen

Giriş

İnsan duyuşsal yapısı nedeni ile seven, nefret eden, merhamet eden, bağlanan, acıyan bir varlıktır. Günümüzde bütün dünya genelinde genç kuşak ile ilgili şiddet, hırsızlık, akran zorbalığı, toplumsal meselelerde sorumsuzluk, alkol, uyuşturucu, tüketim çılgınlığı gibi birçok olumsuz durumda artış gözlenmektedir (Kaymakcan ve Meydan, 2016; Keskin, 2015; 2018). Fıtratı bencillığe meyilli insan, kendi çıkarlarına öncelik verebilir. Değerlerden yoksun kalmış, yozlaşmış, kuralsız toplum ise kurt sarmış ağaç gibi kendi kendini içten çürütür (Tarhan, 2019).

İnsan tek olarak yaşayabilen bir varlık değildir. Doğası gereği diğer insanlarla ilişki kurar, sosyalleşir. Bir araya gelen insanlar bir kültür ve medeniyet oluşturur. Bu kültür ve medeniyet kendi içinde biriciktir. Her toplumun ve kültürün kendi içinde sahip olduğu değerler vardır (Yazıcı, 2014).

Değer toplumun çoğunluğu tarafından kabul gören kavramlar olup öğrenilmesi kişiyi mutluluğa götürür. İnsanın sahip olduğu değerler onun olaylar karşısında davranış şeklini oluşturur (Tarhan, 2019). Birey tecrübeleri sonucunda deneyimler edinir. Bununla birlikte kendi için doğru ve yanlışı belirler. İlk olarak kendi daha sonra diğer bireyler için değerler sistemini oluşturur ve toplumu mutluluğa götüreceğini düşünür. İyiyi ve güzeli bütün insanlar için ister. Böylece saygı, sorumluluk, adalet gibi değerler oluşur (Akbaş, 2004).

İnsan ahlaki değerlere sahip bir çevre ve kültüre doğar (Akbaş, 2004). Toplumda var olan her birey toplumun sahip olduğu değerleri öğrenmelidir. Bu gerçekleşmediğinde ise bireyler bencil, mutsuz, doyumsuz olurken toplum ise huzursuz ve kargaşanın hâkim olduğu bir yapıya dönüşür (Hökelekli, 2006).

Özel gereksinimli bireyler toplumun diğer üyeleri gibi var oldukları toplumun birer parçasıdır. Topluma uyum sağlamada zorluk yaşamalarının nedenleri arasında, sahip oldukları problem davranışlar yer almaktadır. İnsanın davranışlarına şekillendiren etmenlerden biride sahip olduğu değerlerdir. Bu nedenle özel gereksinimli bireylerin toplumun sahip olduğu değerleri özümsemesi önemlidir (Külünkoğlu, 2020).

Özel gereksinimli bireyler fiziksel veya zihinsel gelişim olarak bazı yetersizliklere sahiptir. Sosyal ve duygusal gelişimleri topluma uyum sağlamaları ve toplumdaki rollerini belirlemede etkilidir. Sosyal ve duygusal gelişim bireyin fiziksel, zihinsel, psiko-motor gibi birçok alandaki gelişimini de etkilemektedir. Toplumsal kurallara uyma, toplumun dinamiklerini fark etme, toplumdaki değerleri bilme, kültürü kavrama ve kendinden beklenileni yerine getirme bireylerin sosyal kabulünün sağlanmasını yardımcı olur (Şahin, 2013).

Özel gereksinimli bireylerin tanınması, eğitim süreçleri ve topluma uyumlarında sosyal beceriler önemli bir yere sahiptir. Bu bireylerin sosyal becerilere sahip olması akranları arasında kabulünü kolaylaştırmaktadır. Yetişkin olduğunda ise işe girmesini ve olumlu bir çevre oluşturmasında etkilidir. Bu nedenle özel eğitim öğretmenleri; öğrencilerini farklı sosyal beceriler yönünden hazırlamalı ve bireyselleştirilmiş eğitim planlarında bu konuya yönelik uygun yöntem ve tekniklere yer vermeleri gerekmektedir (Sucuoğlu, 2013).

Sosyalleşme, bireyin birlikte yaşadığı toplumla özdeşleşmesidir. Kültürün ve toplumun; değerlerini, kurallarını, beklentilerini ve önceliklerini benimseyip bunu davranış haline getirerek topluma mal olması, bireyin sosyalleşme sürecini ifade eder. Eğitim her bireyin sosyalleşme sürecine dahil olur ve buna katkı sağlar. Eğitimin bu işlevi toplumun sürekliliğini sağlar ve uyumlu bireyler yetiştirir (Genç, 2014).

Milli Eğitim Bakanlığının yayınladığı (1997: 858) Kanunun Hükmünde Kararnamede yer alan Madde 4-i' de "Özel eğitim hizmetleri, özel eğitim gerektiren bireylerin toplumda etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanır" denilerek bireylerin özel eğitim ihtiyacının toplumdaki kopmadan sürdürülmesine dikkat çekilmiştir. Toplumsal bir varlık olan insan hayatını tek başına sürdüremez. Özel gereksinimli bireylerin yaşam şartlarını kolaylaştırmak ve topluma uyumlarının sağlanması gerekmektedir. Birçok olumsuz tutum ve durum ile karşılaşan bu bireylerin sosyal ilişkilerden uzak kalmamaları, topluma kaynaşmaları ve üretime katılmaları sağlanmalıdır (Musayev, 2016). Tüm bunların gerçekleşmesi için özel gereksinimli birey toplumun sahip olduğu ortak değerleri özümsemelidir. Değerlerin kazanılmasında sadece bilginin edinilmesi yeterli değildir. Değeri tecrübe etmek ve sosyal olarak öğrenmesi gerekmektedir. Değerlerin özümsemesi; model alma, özdeşim kurma, taklit etme ve yaşayarak öğrenme yolu ile sağlanır (Kaymakcan ve Meydan, 2016).

Özel gereksinimli bireyin tanılama aşamasından başlayarak, eğitim hayatı boyunca bireysel eğitim planının hazırlanması ve uygulanmasında aile ile birlikte aktif görev alan uzman özel eğitim öğretmenidir (Ardıç, 2012). Değerlerin öğrenilmesi daha çok rol öğrenme şeklindedir (Güngör, 1998). Öğrenciye değer kazandırmak isteyen öğretmen öncelikli olarak model oluşturmalıdır. Öğretmen değerlerin kazandırılmasında sürecinde hem rehber rolünde hem de aktif katılımcı olarak yer alır (Ulusoy ve Dilmaç, 2018). Bu çalışmada özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitimi ve değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Özel eğitim öğretmenlerinin değer eğitimi kavramına yönelik görüşleri nelerdir?
2. Özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili görüşleri nelerdir?
3. Özel eğitim öğretmenlerinin öncelikli olarak verilmesi gerektiğini düşündükleri değerler hangileridir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmalarında belirli bir durum, ortam, eylem veya program ayrıntılı incelenir ve derinlemesine analiz edilir. Çalışmada bir veya daha fazla durum olabilir. Ayrıntıları belirlemek, açıklamalar ortaya koymak ve değerlendirmek amaçlanır. Durum çalışmalarında doküman analizi, gözlem ve görüşme formları veri toplama aracı olarak kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2020).

Özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili görüşlerinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniğinde katılımcıların belirlenen konuda duygu, düşünce ve görüşlerine doğrudan ulaşılr. Katılımcılara önceden hazırlanan veya görüşme esnasında amaçlı ve kontrollü sorular sorarak duygu ve düşüncelerini sistemli bir şekilde ortaya konması amaçlanır (Türnükcü, 2020). Görüşmeden elde edilen veriler betimsel analiz ile analiz edilmiştir.

Elde edilen veriler belirlenen temalara göre düzenlenir, özetlenir ve yorumlanır. Temalar yorumlanırken katılımcıların cevaplarından doğrudan alıntılar yapılır. Verilerin; sistemli, net ve açık şekilde ortaya konması ve yorumlanması amaçlanır (Baltacı, 2019).

Çalışma Grubu

Katılımcılar seçilirken seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede örneklem belirli niteliklere göre seçilir. Belirlenen ölçütü karşılayan kişiler, olaylar ve durumlar örneklem içine alınır (Büyüköztürk vd., 2020). Örneklem seçilirken araştırmanın konusu ile ilgili daha çok bilgi ve içerik sunabilecek kişileri seçmek hedeflenir. Katılımcı sayısı konusunda ise daha esnek davranılabilir (Türnüklü, 2000). Bu çalışmada katılımcı öğretmenlerin seçilmesinde özel eğitim alan mezunu olması ve bu alanda özel ya da devlete bağlı eğitim kurumlarında en az 4 yıl çalışmış olması dikkate alınmıştır. Yapılan çalışmada özel eğitim alan mezunu şartının konulmasının nedeni, alan değişikliği yaparak bu bölümde çalışan okul öncesi ve sınıf öğretmenlerinin de olmasıdır. Çalışmanın konusunun özel eğitim ile doğrudan ilişkili olması nedeniyle katılımcı kişilerin alan mezunu olması ve belirli bir tecrübeye sahip olması önemsenmiş bu yüzden 4 yıl deneyim şartı konulmuştur. Araştırma, çalışma grubunda olmayı gönüllü olarak kabul eden 10 kadın, 6 erkek toplam 16 kişiyle gerçekleşmiştir. Katılımcı öğretmenlerin meslekteki çalışma sürelerini aşağıda Tablo 1’ de gösterilmiştir.

Tablo1

Katılımcı Öğretmenlerin Meslekteki Çalışma Süreleri

Kıdem Yılı	Frekans (f)
4 yıl	3
5 yıl	7
6 yıl	1
7 yıl	2
8 yıl	1
10 yıl	1

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formlarında araştırmacı önceden hazırladığı soruları katılımcıya sunar. Fakat görüşmenin olağan akışına göre araştırmacı yan sorular sorabilir veya katılımcıdan yanıtlarını açmasını isteyebilir (Türnüklü, 2020). Görüşme formu hazırlanırken literatürde var olan alan yazın incelenmiştir. Diğer çalışmalardaki görüşme formları ve anketlere ayrıntılı olarak bakılmış daha sonrasında araştırmacının amacına uygun taslak bir görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular bir profesör ve bir doçent olmak üzere iki uzmanın görüşü alınarak oluşturulmuş, 2 kişiye uygulanmış daha sonra tekrar uzman görüşü alınarak sorular revize edilmiş ve son halini almıştır. Son şekli verilmiş görüşme formu gerekli izinler alındıktan sonra özel eğitim öğretmenlerine uygulanmıştır. Katılımcılarla telefon görüşmesi ile iletişim sağlanmış, müsait oldukları zaman diliminde, randevu verdikleri saatte görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşmeler genelde 20-30 dakika arasında sürmüştür, katılımcıların izni dahilinde elektronik cihaz ile kayıt altına alınmış daha sonrasında da yazıya aktarılmıştır. Etik kurallar gereği katılımcı öğretmenlerin isimlerine yer verilmemiş; Ö1, Ö2, Ö3 şeklinde isimlendirilmiştir. Araştırmada katılımcılar ile sağlanan görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Katılımcıların cevaplarına göre belirli temalar oluşturulmuştur. Veriler; oluşturulan temalara göre sınıflandırılmış, bulgular bu sınıflandırmaya göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular katılımcıların görüşme formundaki sorulara verdiği yanıtlardan doğrudan alıntılar yapılarak desteklenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde belirlenen temalar, frekans (f) olarak ifade edilmiştir.

1. Değer Eğitimin Tanımı ile İlgili Bulgular

Araştırmada katılımcı öğretmenlere sorulan “*Değer eğitimi nedir?*” sorusuna yönelik öğretmen görüşleri bu başlık altında incelenmiştir. Bu soruya ilişkin temalar Tablo 2’ de verilmiştir.

Tablo 2

Değerler Eğitimi Tanımına İlişkin Bulgular

Temalar	Frekans (f)
Değer örnekleri	8
İdeal davranış ve iyi insan olma	3
Kültür aktarımı	3
Gelenek ve görenek	1
Maneviyat	1

Katılımcı öğretmenlerin çoğu, kavramsal bir tanımdan ziyade soruyu değer örnekleri vererek açıklamış, değer eğitimini betimlerken de verdikleri örnek değerlerin öğretilmesi olarak tanımlamıştır. 3 katılımcı soruyu cevaplarken kültür teması üzerinde durmuş, değer eğitimini kültürün aktarılması olarak tanımlamıştır. 3 katılımcı değer eğitimini iyi veya ideal davranışların öğretimi ve bireylerin iyi insan olması üzerine ilişkilendirmiştir. Diğer katılımcı öğretmenlerde manevi değer, gelenek ve görenek öğretimi olarak tanımlamaktadır. Öğretmenleri konuya ilişkin görüşlerinden bazıları şunlardır:

Ö2: “İlk olarak aklıma saygı, sevgi, dürüst olmak, yalan söylemek ve yardımsever olmak gibi temel değerleri içeren bir eğitim”

Ö3: “Toplumsal değerlerin öğretiminin yapıldığı program. Saygı, sevgi, hoşgörü, misafirperverlik gibi değerler yer alıyor”

Ö4: “Değerler eğitimi toplumda olduğunu düşündüğümüz manevi değerlerin öğrencilere belirli bir sistemle verilmesi”

Ö9: “Değerler eğitimi dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin bir bireyde olması gereken ideal davranışların tümü. Bunun öğretiminin yapılmasına da değerler eğitimi denir. İdeal ve ahlaklı insanı yetiştirmede kazandırılması gereken şeylerin öğretimi”

Ö10: “Gelenek ve göreneklere eğitimde yer verme”

Ö11: “Sevgi, paylaşmak, dostluk, arkadaşlık gibi değerlerin belirli bir program çerçevesinde öğrencilere aktarılması denilebilir.”

Ö14: “Öğrencilerimizin akademik becerilerinin yanında topluma daha faydalı ve daha huzurlu bir toplum sağlanması için kazandırılmaya çalıştırılan beceriler ile ilgili bir eğitimidir.”

Ö15: “Kendi kültürümüzün öğrenilip bunların davranışa dönüştürmektir”

2. Özel eğitimde değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili bulgular

Araştırmada katılımcı öğretmenlere sorulan “Özel eğitimde değerler eğitimini gerekli buluyor musunuz? Neden?” sorusuna verdikleri cevaplar bu başlıkta toplanmıştır. Bu sorusuna ilişkin temalar Tablo 3’ de verilmiştir.

Tablo 3

Değerler Eğitimin Gerekliliği

	Frekans(f)
Gerekli	10
Öğrencinin yetersizlik düzeyine göre gerekli	3
Öğrencinin ihtiyacına göre gerekli	1
Gerekli ama öncelikli değil	1
Gerekli değil	1

Katılımcı öğretmenlerin çoğunluğu değerler eğitimini gerekli olduğunu ifade etmiştir. Değerler eğitiminin; özel gereksinimli bireylerin yaşadıkları toplum ile uyumlarının sağlanması, kaynaşmaları ve bağımsız bir birey olarak var olmalarına olumlu etki edeceğine vurgu yapmaktadırlar. Bazı katılımcılar değerler eğitimin diğer öğrencilere verilip özel gereksinimli öğrencilere verilmemesi gibi bir durumun olamayacağını, bunun eğitimde fırsat eşitliğine aykırı olacağını belirtmiştir. Ayrıca toplumda dezavantajlı olarak görülen ve dışlanan bu grupların, toplumun sahip olduğu değerleri bilmemesinin onu toplumdan daha da soyutlanmasına neden olabileceğini belirtmektedirler. Özel gereksinimli bireylerin toplumda var olmaları için değerlerin önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Değerlerin; bir toplumu var eden en önemli unsur olduğunu, toplumda düzenin sağlanması ve kargaşanın önlenmesinde etkin rol oynadığını belirtmektedirler. Değerler eğitimin toplumda hiçbir bireye ayırım yapılmaksızın verilmesi gerektiği ifade etmektedirler. Konu ile ilgili bazı öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir:

Ö10: “Çünkü onlarda toplumun bir bireyi. Bu neden yeterli almaları için. Çünkü diğer çocuklara bu veriliyorsa biz neden vermeyelim ki.”

Ö15: “Bizde vatandaş yetiştiriyoruz. Bu çocuklarda insan, toplumun bireyi olarak varlar. Normal öğrenciler için gerekli ise ve bu veriliyorsa bizim öğrenciler için de gerekli.”

Ö9: “Çünkü engelli çocuklarda akademik olarak belirli bir seviyeye kadar gelebiliyorsunuz. Çok fazla akademik başarı sağlayamayabiliyoruz. Ama değerler eğitimi yapıp bu değerler kazandırıldığında topluma uyumlarının ve toplumda yer edinmelerinin daha kolay olacağını düşünüyorum.”

Ö5: “Tabi ki de. Sadece özel eğitimde değil her alanda değerler eğitimi öğretilmeli. Bir birey olarak herkesin hayırlı bir evlat hayırlı bir vatandaş hayırlı bir insan olması için kişinin belirli başlı değerlerinin olması lazım. Ve toplumda kargaşayı önleyen başlıca öğelerden biri değerler. Toplumda ki kişilerin birbirine karşı saygılı olmalarını sağlar. Toplumun daha mutlu ve güçlü olmasını sağlar. Çünkü ne kadar hoşgörülü saygılı, yardımsever

olursan ve başkalarının hakkını ihlal etmezsen toplumda ona göre daha pozitif olur. “

Değerler eğitiminin gerekliliğini yetersizlik düzeyi ile ilişkilendiren öğretmenler; hafif düzeyde öğrenciler için gerekli olabileceğini fakat ağır yetersizliğe sahip olan öğrenciler ile değerler eğitiminin yapılamayacağı, soyut kaldığını ve yapılsa bile başarılı olunamayacağını ifade etmektedir. Konu ile ilgili bazı öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir:

Ö11: “Hafif düzeyde evet gerekli buluyorum. Sosyalleşmeyi ve toplumda kabul edilebilirlik düzeyini arttırdığını düşünüyorum. Ben şuan ağır grupla çalışıyorum. Din dersinde işliyoruz hocamız ama çok etkili olmuyor. Bu yüzden ağır gruplarda çok gerekli bulmuyorum. Ama hafif düzeyde olan çocuklar için gerekli”

Ö12: “Gerekli. Ama ağır bir öğrenci için bunun gerekliliği tartışılır. Ağır bir öğrenciye bunu anlatamazsın ya da çalışamazsın. Çünkü biraz soyut kavramlar olduğu için bu bahsettiğimiz değerler. Ama hafifi öğrenciler için elbette gerekli. Akademik bilgilerden önce çocuğun karşısındakine saygı duyması, sevgi ile yaklaşması akademik becerilerden daha önemli. Hem bu toplum içinde kabul edilebilirliğini artırır.”

Bir öğretmen; öğrencinin ihtiyacına göre değerler eğitimini gerekli görmüş, zorunlu tutulmaması gerektiğini öğrencinin bireysel ihtiyacına göre bireyselleştirilmiş eğitim planına alınması gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir öğretmen ise; gerekli ama öncelikli olmadığını, önceliği olmayan öğrenciye böyle bir eğitimi yapmayacağını belirtmiştir. Konu ile ilgili bazı öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir:

Ö4: “Özel eğitimde genellemeyi çok doğru bulmuyorum. Zorunluluk olarak bahsettiğimizde müfredata kayıyor. Bu bizde yok. Bireysel eğitim planı hazırlıyoruz. Aslında özel eğitimde hiç bir şey zorunlu değil. Öğrencinin ihtiyacı varsa Bep'ine alırsınız. Ama sorumluluk gibi kavramlar ister istemek akışta çalışılır. Ama dediğim gibi öğrencinin ihtiyacı ile alakalı. Zorunluluk veya gereklilik çocuğa göre değişir. Çocuğun ihtiyacı varsa gereklidir. ”

Ö3: “Gerekli buluyorum. Bunu özel eğitim normal eğitim diye ayırmaya gerek yok. Sadece bazı çocuklar için öncelikli değildir. Öncelikli görmediğim çocuklar için böyle bir eğitim yapmam çocuğu da buna zorlayıp boş yere kürek sallamaya gerek yok.”

Ö14: “Fırsat eğitimi şeklinde doğru an geldiğinde değerler verilebilir, yapılabilir. Hem bu sayede sınıf içi kurallar da net bir şekilde oturtulmuş ve uygulanmış olur. Ama ayrıca şunu kazandıracağım şeklinde bir şeyi gerekli bulmuyorum.” cevabı ile değerler eğitimin planlı bir şekilde verilmesini gerekli görmemiş, fırsatı geldiğinde bunu öğretmenin verebileceğini ifade etmiştir.

3. Özel eğitimde verilmesi gereken başlıca değerler ile ilgili bulgular

Araştırmada katılımcı öğretmenlere sorulan “*Özel eğitimde verilmesi gereken başlıca değerler hangileridir? Neden?*” sorusuna verdikleri cevaplar bu başlıkta toplanmıştır.

Soruya ilişkin temalar Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4

Özel Eğitimde Verilmesi Gereken Değerler

	Frekans (f)
Saygı	13
Sevgi	7
Sorumluluk	6
Yardımlaşma	5
Hoşgörü	4
Vatanseverlik	3
Paylaşmak	2
Dürüstlük	2
Merhamet	1
Sabır	1
Adalet	1
Empati	1
Özgüven	1
Çalışkanlık	1
Vicdan	1
Cinsel eğitim	1
Sıra bekleme	1
Temizlik	1

Tablo 4’e göre öğretmenlerin öğrencilere en çok verilmesi gerektiğini düşündükleri değerler sırasıyla saygı, sorumluluk, yardımlaşma, hoşgörü ve vatanseverliktir. Ayrıca bazı öğretmenler temizlik, sıra bekleme, cinsel eğitim ve vicdan gibi kavramları değer olarak kabul etmiş ve bunların değer eğitimi başlığında verilebileceğini ifade etmiştir.

Tablo 4'e göre katılımcı öğretmenlerden 13 kişi özel eğitimde öğrencilere verilmesi gereken değerler arasında saygıya yer vermektedir. Saygının çok temel bir değer olduğu, öğrencinin diğer insanlar ile iletişimi için en temel öge olmasını gerekçe olarak ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili bazı öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir.

Ö1: *“Saygı diyebilirim. Özel eğitim öğrencilerinde genelde karşılındakine saygı yok. Bunu hafif öğrencilerle çalıştığım için onlara genelliyorum. Hırçınlık, toplumun sürekli dışlaması çocukta saygıyı kaybettiriyor. Çocuk annesine, babasına, öğretmenine saygı duymuyor. Tamamen idleri ile hareket ediyor. Bu böyle olunca arkadaşlık kuramıyor.”*

Ö6: *“Tüm insanlarda olduğu gibi öncelikle saygı. Saygılı davranmayı öğrenmesi gerek. Temel bir kavram çünkü temel iletişim becerisi. Mesela öğretmene karşı saygılı olmayan çocuk bütün ders boyunca o öğretmenden ne alabilir ki? Bu kabulünü de artırır, iletişimi de olumlu etkiler.”*

Ö9: *“Nedeni ise engelli bireyler genellikle toplumdaki itilmiş, dışlanmış ya da farklı bakılan insanlar oluyor. İnsanlardan onlara karşı daha çok hoşgörü, merhamet, sevgi, saygı bekliyoruz. Eğer bir şeyi insanlardan bekliyorsak o şeylere ilk önce biz sahip olmalıyız. Saygı çok temel bir değer. İnsanlar arasında ilişkileri düzenliyor. İletişimde saygı en temel noktadır.”*

Tablo 4'e göre katılımcı öğretmenlerden 7 kişi özel eğitimde öğrencilere verilmesi gereken değerler arasında sevgiye yer vermektedir. Öğretmenlerin çoğu saygıdan sonra sevginin sınıf içi atmosferin iyi olması ve öğrencinin iletişim kurması için gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu konu ile ilgili bazı öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir.

Ö7: *“Sevgi tüm çocukların içinde var belki bunun nasıl gösterilmesi gerektiği öğretilir. Sevgi için yine arkadaşları ile daha iyi iletişim kurabilmek için gerekli olmalı.”*

Ö9: *“Sevgi de geneldir. Herkesin sevgiye sahip olması gerekiyor.”*

Ö11: *“Sevgi olabilir. İnsanoğlu sevgi ile var olmuş bir varlık dünyada. Özel eğitim de tek amaç normal çocukların engelli çocukları kabul etmesi değil. Bizim çocuklarımızda birbirlerini kabul etmeleri gerekiyor. Geçmiş çalıştığım grupta hafif düzeydeki sınıfta 8 öğrencim vardı. Bu 8 öğrencinin birbirine karşı hissiyatları duyguları yoğun oluyor. Ve birbirine karşı olan duyguları çok gelişmemiş olabiliyor. O yüzden birbirlerine olan sevgilerini geliştirmemiz gerek. Birbirlerine karşı geliştiginde diğer insanlara karşıda gelişecektir.”*

Tablo 4'e göre katılımcı öğretmenlerden 6 kişi özel eğitimde öğrencilere verilmesi gereken değerler arasında sorumluluğa yer vermektedir. Sorumluluğu, öğrencinin şu an ki hayatı ile birlikte okul sonrası hayatında bağımsız bir birey olmasının ön koşulu olarak ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili bazı öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir.

Ö13: *“Sorumluluk alma olmalı. Çalışma hayatında, arkadaş ortamında çocuğun kabulünü kolaylaştırmak adına öğretilmesi gerekir diye düşünüyorum.”*

Ö8: *“En önemlisi sorumluluktur Sosyal bir çevrede en azından kendi ayakları üstünde durabilsin kendi işlerini yapabilsin. Teşekkür edebilsin. Nezaket*

kurallarını bilmeli. Kendi yatağını toplamak gibi basit sorumluluklar alabilsin. Sınıfta da çoğu şekilde bağımsız yapmaları için destekliyorum.”
Ö1: *“Sorumluluk verilmeli. Evde çocuk olarak sorumluluklarını yerine getirmeli. Hafif düzeyde çocuklar işe yerleştiriliyorlar. Eğer bu çocuklar sorumluluğa sahip olmazlarsa gittikleri işte tutunamazlar. Okulda ödevini yapmayan çocuk yarın da işte verilen görevi yapmayacak.”*

Tablo 4'e göre katılımcı öğretmenlerden 5 kişi özel eğitimde öğrencilere verilmesi gereken değerler arasında yardımlaşmaya yer vermektedir. Yardımlaşma değerinin öğretiminin daha somut, kolay olabileceği ve günlük hayatta her anda hem çocuğun yardım talep edebileceği hem başkalarının ondan yardım talebinde bulunabileceği gerekçelerinden dolayı bu değer öğretimi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu konu ile ilgili bazı öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir.

Ö13: *“Yardımlaşma. Ahlaki ve toplumsal bir değer çünkü. Bunu niye özel eğitimde öğretelim diye ayıramıyorum. Çünkü çocukların yapabildikleri sınırlı olduğu için atıyorum mesela saygı kavramı orta ağır bir çocuğa anlatamayabilirim ama yardımlaşma anlatılabilir. Daha somut bir değer gibi ve onun toplumda kabulünü kolaylaştırabilecek bir değer. O yüzden yardımlaşma öğretilmeli.”*

Ö12: *“Hepimiz bir insan topluluğunda yaşadığımız için bir şeylere ihtiyaç duyabiliriz ya da insanlar bizdeki şeylere ihtiyaç duyabilir. Bunlar basit ve gündelik hayatta çok kolay karşılaşılabileceğimiz şeyler. Bu gibi şeylerden dolayı öğrenciye paylaşma ve yardımlaşma değerleri öğretilmeli”*

Tablo 4'e göre katılımcı öğretmenlerden 4 kişi özel eğitimde öğrencilere verilmesi gereken değerler arasında hoşgörüye yer vermektedir. Öğrencilerin gerek sınıf ortamında gerek arkadaş ortamında farklı durumları tolere edebilmeleri ve olumsuz durumları çözebilmeleri için hoşgörünün kazandırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konu ile ilgili bazı öğretmen görüşleri aşağıda verilmiştir.

Ö10: *“Hoşgörü olmalı mesela çocuklar bir oyun oynuyor sıra başka arkadaşına geliyor, sırasını vermede hoşgörülü davranmalı, ayrıca arkadaşına karşı sevgide duymalı.”*

Ö13: *“Hoşgörü olabilir. İstemediği bir durumla karşılaştığında bunu tolere edebilmeli, davranışsal olarak da bizim yapmaya çalıştığımız bir kazanım. Hoşgörü hafif düzeyde öğrenciler için bu konu da etkili olabilir.”*

Öğretmenlerin diğer değer seçimleri ile ilgili bazı görüşleri aşağıda verilmiştir.

Ö15: *“Vicdan olabilir. Yelpazesi geniş bir öğrenci kitlemiz var. Bazı öğrencilerin ortamları çok kötü aile olarak ya da mahalle olarak kötü şeylere maruz kalıyorlar ve bunları çok kolay kapabiliyorlar. Bunları başkalarına yapmaması iyi ve kötüyü ayırt etmesi için vicdan öğretilmeli.”*

Ö2: *“Empati bence diğer değerlerin bile temeli gibi. Kendini ve karşıdakinin durumunu anlarsan ona göre bütün davranışlarını düzenleyebilirsin. Mesela insanların eşyalarını izin alarak kullanmak buradan çıkıyor. Sana yalan*

söylendiğinde üzülecek ve güvenini yitireceksin gibi şeyler kimsenin yaşamak veya hissetmek istemediği durumlar. Bu yüzden empatinin çok önemli olduğunu düşünüyorum.”

Ö6: “Çalışkanlık değeri olabilir. Yapabildiğinin en iyisi kapasitesinin en yüksek noktası önemlidir. Cinsel eğitim olabilir. Değerler eğitimine tam olarak girer mi bilmiyorum ama kendilerini sakınması gereken durumları bilmek zorundalar.”

Ö12: “Mesela sıra bekleme becerisi küçük görünse de çok önemli, sırasını bekleme, sıra alma ya da sırasını verme gibi şeyler de bir yerden bakınca değerler eğitimi gibi geliyor bana. Sonuçta çocuk örneğin bakkaldan bir şey alacakken, fırında kuyrukta beklerken ki davranış şekli de bir değerler eğitimi oluyor sanki.”

Ö15: “Çok genel olacak ama mesela vatandaşı olma bilinci verilmeli. Amacımız zaten çocuklarımızı bağımsız yaşama adapte edebilmek. Bunu yapabilmemiz için de var oldukları toplumda vatandaş olma bilincinde olmaları.”

Tartışma ve Sonuç

Özel gereksinimli bireyler topluma uyum sağlamada sorun yaşayabilir ve yetersizlikleri ile ilgili farklı davranış problemleri gösterebilirler. Var olan davranış problemleri özel gereksinimli bireyin sosyal kabulünü ve topluma uyumunu etkilemektedir. Bireyin davranışlarının şekillenmesinde, sahip olduğu değerler önemli bir yer tutmaktadır. Çocuğun okula başlaması ile birlikte öğretmenler değerlerin kazandırılmasında öğretici olarak değerler eğitimine katılmış olur (Ulusoy ve Dilmaç, 2018). Değer öğretiminde aktif rol alan öğretmenin, öğreteceği değere sahip olması ve nasıl öğreteceği konusunda yeterlilik sahibi olması önemlidir (Akbaş, 2004). Bu yüzden özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili görüşleri ve değer algıları, değerler eğitimi çalışmalarını etkilemektedir.

Yapılan araştırmada, öğretmenlerin “değerler eğitimi” tanımlamaları incelendiğinde, 8 öğretmen değer örnekleri vererek açıklamış, kavramsal bir tanımlamaya gitmemiştir. 3 öğretmen kültür teması altında tanımlamış, kültürünün öğretilmesi ve aktarılması olarak açıklamıştır. 3 öğretmen ideal davranış ve iyi insan olma temasında tanımlamıştır. İdeal davranış ve iyi insan olma temasında; öğrencilerin topluma yararlı olması, toplumun huzurunun sağlanması, iyi bir vatandaş olma, ahlaklı insan olma gibi örnekler vererek değerler eğitiminin iyi davranışta bulunma ve ideal insan yetiştirmek için verilmesi gereken eğitim olarak tanımlamaktadır. Geri kalan katılımcılar ise gelenek ve göreneğin öğretilmesi, manevi değerlerin aktarımı olarak tanımlamaktadır.

Öğretmenlerin özel eğitimde değerler eğitiminin gerekliliği ile ilgili görüşlerine bakıldığında; 10 öğretmen özel eğitimde değerler eğitiminin verilmesini herhangi bir koşula bağlamaksızın gerekli olduğunu belirtmiştir. Özel gereksinimli bireylerinde toplumun bir parçası olduğu, her bireye verilmesi gereken bu eğitimin özel gereksinimli öğrencilere ayırım yapılmaksızın verilmesi gerektiği, bunun eğitimde fırsat eşitliği ilkesi ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca toplumda dezavantajlı olarak görülen bu bireylerin, toplumun değerlerini bilmiyor oluşu onların toplumdan daha da dışlanmasına neden olabileceği görüşünü ortaya koymaktadırlar. Toplumun huzurlu olabilmesi için bireylerin ortak değerlerle hareket etmesi gerekmektedir (Kaymakcan ve Meydan, 2016). Okulda sadece bilişsel ağırlıklı akademik becerilerin öğretimi değil duyuşsal alanda yer alan değerlerin öğretimi de sağlanmaktadır. Değer eğitimi kişinin davranış seçimlerine etki etmekte olup gelecekteki kişiliğinin, karakterinin ve ahlak yapısının oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Doğduğu çevre ve kültürün değerlerini benimseyemeyen ya da anlamlandıramayan birey mutsuz olur (Akbaş, 2004). Özel gereksinimli bireyler de var oldukları toplumun bir parçası oldukları için buldukları toplumun değerlerini bilmeleri ve özümsemeleri gerekmektedir. Topluma uyum sağlamak zorluk yaşayan özel gereksinimli bireyler; değerleri bilmediklerinde toplumdan daha da dışlanacak ve içlerine kapanık mutsuz bireyler olacaktırlar.

3 öğretmen, öğrencilerin yetersizlik düzeyine göre değerler eğitiminin verilmesini gerekli bulmuştur. Ağır derecede yetersizliğe sahip öğrencilere değerler eğitimi yapılmasını gerekli görmemişlerdir. Hafif düzeydeki öğrencilere daha rahat yapılabileceğini ifade etmiştir. 1 öğretmen öğrencinin ihtiyacı varsa değerler eğitimi verilebilir demiştir. 1 öğretmen öncelikli ise gerekli olduğunu belirtmiştir. 1 öğretmen de özel gereksinimli öğrencilere değerler eğitimini gerekli bulmamıştır.

Öğretmenler özel eğitimde verilmesi gerek değerleri belirtirken en çok saygı değerini söylemiştir. 16 katılımcı öğretmenin 13'ü saygı değerinin özel eğitimde verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Öğretmenlere "saygı" değerinin neden verilmesi gerektiği sorulduğunda; öğrencilerin çoğunun saygı değerine sahip olmadıkları, iletişim saygı üzerine sağlandığı, ilişkilerin temelini oluşturduğu, toplumdaki düzenin korunması için en temel değer saygı olduğu ile ilgili görüşler ortaya koymuşlardır. Verilen cevaplardan da çıkarılabileceği gibi özel gereksinimli öğrenciler, çevresi ile birçok problem yaşamalarının nedenlerinden biride iletişimde ve ilişkilerde saygı değerini koruyamamalarıdır. Saygı; ilişkilerde sınırı bilmek, o sınırı aşmamaktır (Tarhan,

2007). İnsanın kendisi başta olmak üzere, diğer insanlar ve canlı cansız tüm varlıklar ile olan ilişkisinde titiz, itidalli ve özenli davranması sağlayan başlıca değer, saygıdır (Hökelekli, 2013). Bu sebeple öğretmenler, öğrencilere saygı değerinin öğretilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Öğretmenlerden 7 kişi, verilmesi gereken değer olarak sevgi değerini belirtmektedir. Öğretmenlerin “sevgi” değerinin neden öğretilmesi gerektiği ile ilgili görüşlerine bakıldığında; öğrencilerin sevgiyi nasıl ifade edeceklerini bilmemeleri, iletişimlerinin daha iyi olması, her insanın içinde sevgi barındırması gerektiği ve sevginin diğer değerlere ön koşul oluşturduğunu ifade etmektedirler. İnsanın en temel psikolojik ihtiyaçlarından biri sevgidir. Sevilen ve sevebilen insan bu ihtiyacını sağlar ve huzurlu olur. Sevgi; eğitimin temelini oluşturur, huzuru sağlar. Öğrencinin kendisinin ve bulunduğu ortamın huzurlu olması, başarısını arttıracaktır (Çelikkaya, 1996). Özel gereksinimli öğrenciler yetersizliklerinden dolayı sevgiye en çok ihtiyaç duyan bireylerdir.

Katılımcı öğretmenlerden 6 kişi öğrenciler verilmesi gereken değerleri sıralarken “sorumluluk” değerini belirtmiştir. Sorumluluğun neden öğretilmesi gerektiği sorulduğunda; öğrencilerin evde, okulda ve sınıfta görevlerini yerine getirmeleri, bağımsız olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri ve iş hayatında var olabilmeleri için gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Sorumluluk; çocukluk döneminden itibaren öğrenilir ve ölüncüye kadar davranışlarımıza etki eder. Okul hayatı ve iş ortamı gibi birçok yerde önemli rol oynar (Selanik Ay ve Dal, 2014). Öğretmenler; özel gereksinimli öğrencilerinin bağımsız olarak yaşamlarını sürdürmeleri için öncelikle evde, okulda ve sınıfta sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ancak sorumluluk sahibi bireyler yaşamlarının geri kalanında iş hayatında var olabilir ve bağımsız olarak yaşamlarını sürdürebilirler.

Saygı, sevgi ve sorumluluktan sonra en çok verilmesi gereken değerler frekansları ile birlikte yardımlaşma (f:5), hoşgörü (f:4), vatanseverlik (f:3), paylaşmak (f:2) ve dürüstlüktür (f:2). Değer olarak verilmesi gerektiği ifade edilen merhamet, sabır, adalet, empati, özgüven, çalışkanlık, vicdan, cinsel eğitim ve sırada beklemenin frekansı ise “1”dir.

Çalışmanın sonucuna göre; özel eğitim öğrencilerine, özel eğitim okullarında değer eğitimi uygulamaları yoluyla başta saygı, sevgi, sorumluluk, yardımlaşma, hoşgörü gibi değerler öğretilmelidir. Bu değerlere sahip olmanın, özel eğitim öğrencilerinin topluma uyum sağlamasında kolaylık sağlayacağı bilinmelidir.

Okul kendi içinde kuralları olan sosyal bir yapıdır. Öğrenciler akranları, öğretmenleri, idareciler, kantinci, servis görevlileri gibi birçok kişi ile iletişim kurar. Bu süreçte okul öğrencilere hayatta karşılaşılabileceği gibi olaylar sunar. Merhamet, sevgi, hoşgörü, adalet, saygı gibi birçok değer uygulanabilir bir alanını oluşturur. Öğretmenler tüm bu süreçte rehberlik eder. Değerler ve davranışları üzerine düşünme, gözlemlene, keşfetme, seçim yapma gibi birçok aktivitede de bulunur. Öğrenciler bu süreçte kendi değerlerini oluşturur, anlamlandırır. Öğretmen ise öğrenciye ortamlar hazırlar (Kaymakcan ve Meydan, 2016). Öğretmen sınıf içinde öğrenciye rol model olmaktadır. Eğitim etkinliklerinin çoğu öğretmen üzerinde odaklanır. Öğrenci, öğretmenin kullandığı dil, davranışlar, üslup, tavır ve tutumları model alır (Bayrakçı, 2007). Özel gereksinimli öğrencilerin toplumda var olması için değerleri benimsemeleri gerekmektedir. Özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitimine bakışı, eğitim çalışmalarının verimi için önemli bir noktadır. Özel eğitim öğretmenlerinin değerler eğitimi görüşleri ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu alanda daha çok çalışma yapılması gerekmektedir.

Bu çalışma sadece öğretmenlerle sınırlı kalmıştır. Özel gereksinimli öğrencilerin ailelerinin , değerler eğitimi ile ilgili görüşlerini tespit etmeye yönelik başka araştırmalar yapılabilir. Çünkü değerlerin kazandırılmasında en az öğretmenler kadar ailelerde etkilidir.

Kaynaklar

- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. kademedeki gerçekteşme derecesinin değerdendirilmesi* (Doktora tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 190366).
- Aral, N ve Gürsoy, F. (2007). *Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş*. (1). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Ardıç, A. (2012). Özel gereksinimli çocuklar ve aile. A. Cavkaytar (Ed.), *Uzmanlardan Kaynaklanan Stres* (ss. 37-38). Ankara: Vize Yayıncılık
- Ateş, F. (2013). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimi ve uygulamalarına yönelik görüşleri üzerinde nitel bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 356302).
- Avcı, M. (2020). *Öğretmenlerin değerler eğitimine yönelik tutumlarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 632341).
- Aydın, M. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin değerler eğitimine yönelik görüşleri (Isparta ili örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 600874).

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368-388. doi: 10.31592/aeusbed.598299
- Bartan, S. (2018). *Okulöncesi öğretmenlerinin değerler ve değerler eğitimi hakkındaki görüşleri ile sınıf içi uygulamalarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 533988).
- Batmaz, O. Ve Erdoğan, T. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin Değerler Eğitimine Yönelik Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27 (6) , 2681-2692. doi: 10.24106/kefdergi.3594
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0 (14), 198-210. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sakaefd/issue/11210/133874>
- Büyüköztürk, Ş. Kılıç Çakmak, E. Akgün, Ö.E. Karadeniz, Ş. Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. (28). Ankara: Pegem Akademi
- Çam, F. (2019). *Din görevlilerinin özel eğitim gerektiren bireylerde değerler eğitimine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Isparta ili örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 580634).
- Çelikkaya, H. (1996). Eğitim ve yönetimde sevgi faktörü. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8 (8) , 67-72. <https://dergipark.org.tr/en/pub/maruaebd/issue/363/2029>
- Genç. S. T. (2014) Eğitimin sosyal temelleri. Kiroğlu ve diğerleri (Yay. haz.). Sosyalleşme ve Eğitim, (ss.80-83). Ankara: Pegem Akademi
- Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim öğrencilerine insani değerler eğitimi verilmesi ve ahlaki olgunluk ölçeği ile eğitimin sınanması* (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 87087).
- Güngör, E. (1998). Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar: ahlâk psikolojisi, ahlaki değerler ve ahlaki gelişme: profesörlük tezi. (2).İstanbul: Ötüken.
- Hökelekli, H. (2006). Din, değerler ve eğitim. *Eskiye*. 3, 46-56. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/issue/37291/435139#article_cite
- Hökelekli, H. (2013) . Psikoloji din ve eğitim yönüyle insani değerler. (1). İstanbul: Dem Yayınları
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Sosyal Hizmet E-Dergi*, 1(1), 62- 80. Erişim adresi: file:///C:/Users/pc/Downloads/Sosyal_Hizmet_E_Dergi_SOSYAL_BILIMLERDE-1.pdf
- Kaymakcan, R ve Meydan, H. (2016). *Ahlak değerler ve eğitimi*.(2). İstanbul: Dem Yayınları
- Keskin, Y. (2015). Değer eğitiminde güncel yaklaşımlar. M. Gündüz (Ed.), *Değerler Eğitimi* içinde (s. 249-266). İstanbul: Maya Akademi.
- Keskin, Y. (2020). Modern ve çok kültürlü toplumlarda değerler krizi ve eğitim. H. Ekşi ve A. katılmış (Ed.), *Karakter ve Değerler Eğitimi* içinde (s. 229-252). Ankara: Nobel.
- Kıral, E. (2018). Kayıp giden bir değer: saygı. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (1) , 4-10 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cybd/issue/37095/410224>
- Külünkoğlu, T. (2020). Özel eğitim öğretmenlerinin değer algısı ve değerler hiyerarşisi. *Turkish Studies - Education*, 15(4), 2771-2784. <https://dx.doi.org/10.47423/TurkishStudies.42181>
- Musayev, İ. (2016). *Engelli bireylerin din ve değerler eğitimi*. (2). İstanbul: C Planı Yayınları

- Selanik Ay, T. ve Dal, S. (2014). İlköğretim öğrencilerinin yazılı anlatım ürünlerine göre sorumluluk değeri algıları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 78-93. http://www.zgefdergi.com/Makaleler/1576540309_22_06_Ay.pdf
- Sezer, Ş. (2021). Ortaokullarda değerler eğitimine ilişkin öğretmen görüşleri: Bir durum çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19 (41) , 171-205 . doi: 10.34234/ded.837709
- Sucuoğlu, B.(2013).Zihin engelli bireylerin özellikleri. B. Sucuoğlu (Ed.), *Uyumsal Davranışlar* (ss.164-166). Ankara: Kök Yayıncılık
- Şahin, S. (2013). Özel gereksinim ve türleri. Yıldırım Doğru ve diğerleri (Yay. Haz.). Engellilik (ss. 3-51). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık
- Tarhan, N. (2007). *Makul çözüm aile içi iletişim rehberi*. (8). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2019). *Değerler psikolojisi ve insan*. (14). İstanbul: Timaş Yayınları
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim sosyolojisi*. (4). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24 (24) , 543-559. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10372/126941>
- Ulusoy, K ve Dilmaç, B. (2018). *Değerler eğitimi*.(5). Ankara: Pegem Akademi
- Yazıcı, K. (2006). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (19), 499-522. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16960/177116>
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1) , 209-223. doi: 10.18069/fusbed.10221